

AVTORJI IN KNJIGE

Borut
Trekman

Potovanje v začaranem krogu

Na prvi pogled se zdi tematska in vsebinska zasnova najnovejšega proznega besedila Saše Vuge z nenavadnim, napol ironičnim, napol grotesknim naslovom *Testenine bivših bojevnikov*, ki se prav s svojo eksotično-preciozno nadihnjenostjo docela nedvoumno odtiskuje v našo zavest, na moč presenetljiva, saj se z marsikatero svojo temeljno značilnostjo precj odmikata od standardnih proznih form,

ki jim je bil avtor doslej tako zelo zavezan, da lahko njegova uprizorjanju namenjena besedila (pri tem mislimo na obe radijski in tri televizijske igre, s katerimi je Vuga posegel tudi v območje uprizorjalne umetnosti) brez zadržkov razumemo le kot nekakšno dopolnilo njegovih temeljnih izpovednih iskanj. In še prav posebej nas to dejstvo osupne, če si skušamo vsaj za bežen hip priklicati v zavest dosedanje Vugove prozne storitve, vse od prvih novel, objavljenih splošno v slovenski revijalistiki, pozneje pa v knjižnih zbirkah *Račke po vodi plavajo* (1961) in *Zarjavele medalje* (1966), in prvih romanesknih besedil, kot sta npr. *Veter nima cest* (1958) in *Vseenost* (1972), pa tj. do *Erazma Predjamskega* (1978), te pisane in bohotne zgodovinske fantazije, ki na svojstven način udejanja znamenito maksimo starih o *zgodovini kot učiteljici življenja*, s tem da jo iz *učiteljice* spreminja v ljubeznivejšo in ustvarjalnejšo *navdihovavko*, in kjer so se vse dotedanje značilnosti Vugovega pisateljstva ujele v tako srečno, sklenjeno in domišljeno celoto, da sodi ta v svojem bistvu vendarle ahistorična, samo pisateljstvu kot igri zavezana pripoved o vitezu Erazmu prav gotovo med najpomembnejše dosežke povojne slovenske proze. V primerjavi z vsemi temi stvaritvami pa nosijo teksti, zbrani v *Testeninah bivših bojevnikov*, povsem razpoznavne in nedvoumne značilnosti reportaže oziroma potopisa, ne samo po svoji vnanji podobi, marveč tudi marsikdaj po oblikovalnem postopku, po obravnavanju posamičnih motivov, po slogovni raznolikosti in celo po natanko premišljeni, pretanjeni in odmerjeni uporabi jezikovnega oziroma metaforičnega izrazja, ki se tako zelo spreminja od teksta do teksta. Odkod in čemu pri Vugi, ki je doslej izpričeval skoroda kulturno zvestobo *pisateljstvu kot takemu*, ta presenetljiva sprememba, ta dražljiva in vznemirljiva drugačnost?

Da bi si odgovorili na to temeljno vprašanje, ki se dotika bistva najnovejših Vugovih knjig, si je treba bržkone vsaj v grobem obnoviti njeno motivično in kompozicijsko strukturo pa nekatere nadrobnosti njene geneze. Njeno prvo besedilo, *Retrospektiva z božje njive*, je locirano na štmavskem pokopališču nad Mostom na Soči, Vugovim rojstnim krajem in hkrati neizčrpnim virom navdihov vsega njegovega pisateljstva, in v nji se nam skozi

pogovor med avtorjem in postarnim, kacet preživelim židom Frančiškom Windspachom, »malo smešnim, malo strogim gospodom... iz Stare Gorice«, razodene tista historična in socialna situacija, ki je Vugo človeško konstituirala, ga oznamenovala za vselej. Drugo, *Testenine bivših bojevnikov*, ki je dalo naslov tudi celotni knjigi, se dogaja že onkraj meje, v (tako imenovani »stari«) Gorici, je pa seveda docela zavezano naši zgodovinski usodi, saj nam skoz figuro Blazija Drakule, najpogumnejšega goriškega skojevca takoj po vojni, zdaj pa resda inženirja, ki pa se mora preživljati kot šofer pri nekdanj fašističnem izdelovalcu testenin *pastina ex combattenti* (to so tiste *testenine bivših bojevnikov*, ki pa niso zgolj ime za makarone, ampak hkrati tudi simbol Drakulove usode in usode vseh avtorjevih junakov) in skuša v mestih, kamor ga vodi njegov prevozniki poklic, vsaj nekolikani podoživljati svojo nekdanjo revolucionarno zagnanost, ki se je morala tako kmalu osuti, se razbliniti v nič. *Nasmeh za nasmeh* — tretje besedilo knjige in prvo tistih, ki so bila objavljena že pred leti, v *Sodobnosti*, kot mimo pričujočega še *Pokorno javljam (ali pa tudi ne)*, pa v *ITD*, nekdanjem predhodniku *Teleksa*, kot npr. *Pisma iz kavarne Dôme* — je navdihnilo pisateljevo popotovanje po Poljski in s posamičnimi srečanji izzvano nenehno premišljevanje o vseh protislovnih historičnih in političnih zablodah, ki so poljski zgodovini tam od druge polovice 18. stoletja naprej vtiskavale svojevrsten pečat, četrto, *Pisma iz kavarne Dôme*, pa dvomesečno potepanje po Parizu, le da nam za razliko od večine doslej napisanih pariških impresij na Slovenskem, ki so to obljubljeni mesto popisovale skoraj kot sam popek sveta, prikazuje Vuga to evropsko prestolnico lepodušništva in lepih umetnosti s tiste plati, kakršna navadnemu popotniku, ki ne kaže prevelikega zanimanja za posebne značaje in posebne življenjske usode, za vse, kar obstaja pikaresknega v območju človekove intime, povečini uhaja spred oči in jo je mogoče dojeti šele tedaj, ko se tistemu, ki vse to tako rekoč nagonsko čuti in dojema, posreči odstreiti vse varljive koprene vnanjega videza. Peto besedilo, *Psi norega diktatorja*, najdaljše med vsemi, najbolj zaresno, porojeno iz globoke bivanjske skušnje in komaj prikrivane groze nad pošastnimi brezni človeškega duha, obnavlja vtise s križarjenj po Italiji, ki je Vugi zavoljo njegovega v bistvu izrazito latinskega temperamenta še posebej blizu, in tako ni čudno, da se sestavljenka teh vtisov, ki se udejanjajo v literaturo ob posamičnih, dovolj raznorodnih, med sabo divergentnih človeških tipih, bleščeče spaja v uglašeno mozaično celoto in nam v nenehoma naraščajoči napetosti pa s kontrapunktiranjem kar najbolj raznolikih segmentov prikazuje *gore premagancev*, to svojevrstno značilnost vojne in povojne Italije, ki ostaja pretresljiv literaren motiv vse od tekstov Curzia Malaparteja naprej, čeprav je seveda treba takoj priponiti, da temeljna pozicija, s katere ta motiv obravnava Vuga, omogoča njegovo osvetljavo v bistveno novi, iz drugačne skušnje porojeni luči. Zadnje besedilo pričujoče knjige, *Pokorno javljam (ali pa tudi ne)*, ki že s švejkovsko parafrazo v svojem naslovu nakazuje tematsko območje, kamor z njim posega avtor, pa nas vnovič pripelje tjè, odkoder smo se skupaj tudi odpravili na pot, na Most na Soči, le da se zdaj avtor kot neposreden udeleženec v pripovednem dogajanju skoroda umakne, zato da bi nam skoz pet direktnih monoloških pripovedi petih mostarskih veteranov iz prve svetovne vojne (originalov, kakršne je v povojni slovenski literaturi najti nemara samo še pri Cirilu Kosmaču v njegovih napol realnih, napol fantastičnih krajših proznih stva-

ritvah) posredoval pet drobnih, s švejkovskim humorjem predihnenjenih epizodnih dogodivščin, izsekov iz bojnega meteža prve svetovne vojne, ki pa, gledani kot dopolnjujoča se celota, z vso neposrednostjo razodevajo človeško in domovinsko problematiko tistih usodnih dni, ko se je za domoljubne Primorce njihova dotedanja usoda tako zelo zaobrnila in jih za dolgo vrsto let odtrgala od domovine. Obenem pa to zadnje besedilo na svojevrsten način dopolnjuje tudi prvo, *Retrospektivo z božje njive*, in skupaj z njim ustvarja pravzaprav nekak bivanjski *back-ground* celotnega avtorjevega ekskurza v svet in obračuna z njim.

Če ta naš kratki vsebinski in problemski razbor tekstov, zbranih v *Testeninah bivših bojevnikov*, soočimo z malo poprej omenjenim dejstvom, da so trije med njimi nastali tolikodane pred petnajstimi leti iz bržkone precēj drugačnih izpovednih pobud, kot reakcija na hipni izziv, in da so si vsi trije med sabo povsem različni tako po formalni izpeljavi kot tudi po problemski zasnovi, nam táko soočenje omogoča precēj globlji pogled v jedro tistih spodbud, iz katerih je nastala pričujoča knjiga, saj nam že kratka analiza vseh tekstov kaj hitro razkrije, da so v letih, ki so minila od nastanka prvotnih različic, zadobili za avtorja docela drugačno pomensko vrednost in se spremenili v nekak koordinatni sistem, na katerega so se začele kopičiti bistveno drugačne ustvarjalne spodbude, take, ki so *Testeninam bivših bojevnikov* določile podobo, kakršna se nam razkriva zdaj, ko beremo knjigo v celoti in so tudi že omenjeni trije teksti vraščeni vanjo. Pripoved petih veteranov je nujno terjala primerno dopolnilo, da bi bili drugi teksti lahko postavljeni v že prej omenjeni bivanjski *back-ground*, iz katerega se dajo razbrati tiste osnovne eksistencialne skušnje, ki so potrebne, da bi razumeli, katera in kakšna vnaprejšnja determiniranost je povzročila táko avtorjevo doumevanje sveta zunaj slovenskih mej, kot smo mu priča. S tega gledišča je seveda *Retrospektiva z božje njive* naravnost kvintesenčna stvaritev. Nenehoma obnavljajoči se in pomensko naraščajoči dvogovor med Frančiškom Windspachom in avtorjem se resda velikokrat dotika cele vrste bolj ali manj bizarnih tém ali figur, povezanih pač bolj ali manj čvrsto z nagrobniki štmavrskega pokopališča, kjer tudi poteka — vodilni motiv tega dvogovora, ki se kdaj pa kdaj skoroda razprede v monolog, pa je vendarle en sam: konfrontacija dveh marsikdaj različnih življenjskih skušenj, ki pa sta se obe porodili iz usode, kakršna je odmerjena samo pripadniku zapostavljenega in zatiranega naroda in kakršno v tem našem primeru preživljata žid in Slovenec (doraščajoč in ovedajoč se pod tujo okupacijo). Windspachu se v ves njegov humor neprestano mešajo podobe iz kaceta, kjer je preстал vojno, avtorju pa v njegovo razbolelo dušo ves čas vpadajo figure, ki so tako zelo bistveno oznamenovale boj za narodnostni obstanek, bojevan od konca prve svetovne vojne naprej, dokler se oba ne ujameta, nepreklicno ne ujameta ob spominu na avtorjevega očeta, pokončnega Milutina, ki se preobrazi v pravi simbol naše narodnostne in socialne usode. In kot se dvogovor sklene z nekakšno otožno posmehljivostjo, ki preveva oba sobesednika ob sestopu s pokopališkega hriba in ob pogledu na Sočo, to večnoživo prisposodoblo slovenstva, se lahko spoznanja, ki jih postavlja pred nas *Retrospektiva z božje njive*, sklenejo še le z monološkim rondojem, ki kot nekakšna *corona fermata* potegne črto pod temi spoznanji in jih osvetli in jih povsem irrelevantni luči. Ni več s humorjem nadihnjene groze, ne s sarkazmom prežete razbolelosti, edino, kar še ostaja,

je asociacija, reminiscenca preživetega, preblisk nečesa, kar je v svoji izvirnosti in veličini že zdavnaj obledelo in se je dokončno, enkrat za vselej utrnilo v nepovrat.

Tako je temeljno izhodišče dojemanja tujega sveta, kakršnega srečujemo v Vugovi knjigi — spočetka resda še zmerom nekolikanj razbolelo, kot nam izpričujeta pričevanje in sama figura Blazija Drakule v *Testeninah bivših bojevnikov*, nato pa čedalje manj domovinsko-nostalglično, bolj in bolj kritično in brezkompromisno (to velja predvsem za *Nasmeh za nasmeh* pa za *Pse norega diktatorja*). Kajti Vuga ne samo da registrira vse tiste bizarne drobnosti, na katere zmerom znova naleti na svojih ekskurzijah po svetu zunaj slovenskih meja, ampak izkorišča oddaljenost od domovine in od slovenstva kot svoje poglavitne preokupacije, tolikodane obsesije, za jasen in brezkompromisen premislek o obeh. Tuja mesta, tuje umetnine, tuji ljudje, vse to ga vendarle zanima samo v zvezi z njegovo lastno izvirnostjo, njegovo lastno bitjo. V Parizu se ne ustavlja ob *Moni Lisi*, *Tour Eiffelu* in stolnici *Nôtre-Dame*, marveč ob spominih na Napoleonovo slavo v *Invalides* pa ob klošarjih, malih židih, ruskih emigrantih karamazovskega kova, arabskih brezdomovincih, ob celi vrsti navadnih ljudi, ki sestavljajo pisani vrvež francoske prestolnice, saj mu vsi ti pomagajo vzpostavljati nov, prečiščen odnos do lastnega naroda. In tudi na Poljskem ga veliko manj zanima nekdanja poljska slava kot pa usedline, ki jih je novejša poljska zgodovina od generala Dąbrowskega pa vse do druge svetovne vojne pustila v samem poljskem narodu, tako da se mu pot iz Krakowa prek Varšave, Gdanska in Poznania do Wrocława razrašča v prepričljivo freskantsko podobo vseh zablod in paradoksalnosti, ki tako nazorno označujejo temeljne in ključne dileme Poljakov tega našega danes, da se besedilo (pa četudi je od vtisov, ki so ga izzvali, pa od časa, ko je nastalo v prvotni različici, preteklo že toliko let) bere kot izjemno avtentično pričevanje o današnji Poljski pa o socialni in nacionalno-politični problematiki, ki je v tej deželi aktualna prav ta hip — v Wrocławu, ki mu je namenjeno zadnje poglavje *Nasmeha za nasmeh*, se pisatelju vsa doživetja strnejo v eno samo, docela nespodbitno sodbo: »Poljska te poplemeniti. In zastrupi. Vzljubiš jo, pa si bolan. Vrnil bi se kvečjemu čez sedem let. Preveč po smrti diha s polj. Preveč je groze tod. In vse preveč grobov. Ali pa *negrobov* — saj so, na primer Nemci, pepel sežganih prepeljavali z vagončki v blatne jame krog Brezinke, da bi kal polnili, močvirje izsušili. — Strašna si, blagoslovljena Poljska.« Še bolj drugačen pa je svet v *Psih norega diktatorja*. Tu služijo posamični predeli apeninske dežele samo za nekakšno geografsko orientacijo in ločnice med tematsko zaokroženimi poglavji, Vugovo zanimanje se osredotoča samo in zgolj na vzpone in padce človeške pasme: v skoroda viscontijevskih fantazijah živeči Peter Centesimo, nekdanji laški esesovec v Bolzanu, zdaj prav tam žganjekuh, gracilna Tajlandka Kika v volumnovskem hipogéju, pitoreskni dottor Prosciutti, predvsem pa strastna upornica (čeprav smrti zapisana) Margaux, ta nemara najbolj scela izklesani lik vse knjige, skozi vse te figure se nam razkriva *gorje premagancev*, ki je kot nenavadna ponjava prekrilo enega izvirnov in pojišč evropske civilizacije. Prav zgodba o Margaux, navzven mondeni dami, navznoter nepopustljivi trgovki krink in naličij, ki skupaj z junakom-avtorjem v silvestrovskem deliriju večnega mesta čaka na (ne nazadnje tudi) smrt, naznanja v Vugovem ustvarjanju povsem nov odnos do človekove intime, poseben posluš za tragično

in bleščeč dar za divje spremešavanje skoroda groteskni paradoksalnosti našega bitja in žitja v čvrsto umetniško celoto, kajti nenavadna moralična katarza, ki smo ji priča sredi *magnae purgae* novoletnega rimskega jutra (v tem mestu je namreč navada, da ob izteku silvestrske noči pomečejo skozi okna vso nepotrebno navlako), razodeva s tenkočutnostjo in nedvoumno avtentičnostjo hkrati tudi, iz kako pretresljivih bivanjskih stisk je bila pravzaprav porojena in kolikšne so bile razsežnosti teh stisk, kako globoko so segale v človeka. Tej zgodbi pa sledi kot naravnost presenetljiv kontrast v kompoziciji same knjige poglavje z ironično parafraziranim naslovom *Homilija o zanič pastirju*, dovolj nenavadno po svojem temeljnem doktusu, kajti v njem doživi Vugov parodično-pamfletistični dar tolikšno erupcijo, kot je doslej v njegovem pisanju, velikokrat kar nabitem z neusmiljenim sarkazmom, skoroda še nismo srečali. Ta *homilija* je pravzaprav neusmiljen obračun z nekdanjim tržaškim primasom Santinom, tistim zloglasnim in razvpitim predstavnikom najbolj zavrženega klerofašizma, ki je spočetka s puljske, nato z reške, nazadnje pa dolga, dolga leta s tržaške nadškofovske lece grmel h križarskemu pohodu na slovenski ljud in k njegovemu dokončnemu iztrebljenju, s tem pa seveda vtisnil svojevrsten pečat vsej trpki usodi primorskih Slovencev med obema vojnama, izpostavljenim na milost in nemilost glorijske nadškofove uničevalne sle. V skladu s temo ves tekst nenehoma drsi po nevarnem robu med realnostjo in fantastiko, vendar se po zaslugi veččega avtorjevega občutka za te vrste ekvilibristiko nikdar ne prevesi ne v eno ne v drugo skrajnost, kar daje njegovi pamfletistični zasnovi samo še večjo udarnost in težo. In pa seveda avtentičnost svetega srda.

Tako smo nazadnje le prišli tako daleč, da si lahko odgovorimo na tisto temeljno vprašanje, ki smo si ga zastavili že v začetku, misleč da je v njem zaobsežen najpoglavitnejši *novum* Vugovih *Testenin bivših bojnikov*: kaj je pravzaprav razlog za to presenetljivo in dražljivo spremembo v obravnavanju motivike pa v izboru snovi? Zdi se, da je ključ do odgovora skrit v identifikaciji fiktivnega (je res samo in zgolj fiktiven?) avtorja, ki nastopa tako rekoč v vseh besedilih, saj uvaja celo tisto zadnje, *Pokorno javljam (ali pa tudi ne)*, ki se po kratkem *introduitu* s še nastopajočim avtorjem prevesi v monološko strukturo. V *Retrospektivi z božje njive* dobi ta fiktivni (!) avtor vizitko sinonima neke generacije, ki je prva doživela kulminacijo in hkrati tudi preokretnico naše nacionalne usode, in razkrije se, da je on sam pravzaprav samo nekaj *pars pro toto* te generacije. Ali z Vugovimi besedami: »Eh, ta naša generacija, gospod Windspach! Generacija na kolenih. Zamaknjenih oči. Ponižna. Še ponižana. Z rokami, prepletenimi v molitev. Pridna. Pridna od strahov in spoštovanj, kar bi se prevedlo: Omejena. Kar bi se prevedlo: Nehote bigotna. Kar bi se prevedlo: Praznično naivna. Kar bi se prevedlo: Domoljubna. Kar bi se prevedlo: Prav zato nikdar jemana v mar. Kar bi se prevedlo: In tako naprej. Če zdaj pod ta *Poklon treh kraljev v lopi ptujskogorske cerkve* s svinčnikom, ki bo na veke svetu kraljeval, potegneta trgovsko črto, sešeteje prav čuden, pa zaresen sklep: Da gre za generacijo, ki je ni bilo. Za mokrico na češplji. Za semenčice v pomladanskih sapah. Za maršruto hrošča iz države Colorado v krompirjev cmok.« *Testenine bivših bojnikov* imajo očitno kolektivnega junaka (še zdaleč ne v preživelim socrealističnem pomenu besede), skušnje fiktivnega (!) avtorja niso samo individualne, ampak hkrati tudi posplošene na gene-

racijo idealistov, ki je v soočanju z novim, porevolucijskim svetom, ustvarjenim iz najbolj prvinskega zagona neke narodnostne skupnosti, doživela zničenje svojih idealov, odmiranje svoje nacionalne in družbene biti takó, da je začela zgubljati svojo identiteto. Ves ta zapleteni duhovni proces se Vugi najjasneje kaže predvsem v območju *slovenstva*, tega nepojasnljivega fenomena, ki je stoletja in stoletja konstituiral prebivalce naše male deželice, zdaj pa se je na lepem začel razblinjati, se spreminjati v nič, zgubljati kakršenkoli pomen, kakršnokoli vrednost, namesto njega pa se je začelo (kot bi rekel Vuga) bohotiti pantalonstvo nezaslišanih razsežnosti, v katerem se pokončen človek kaj brž zgubi, kjer gre samo še za zadovoljevanje naj-nizkotnejših instinktov, ki jih ni mogoče opremiti z nikakršnim moralnim predznakom. Najbrž je bila zategadelj Vugi potrebna konfrontacija slovenske skušnje s tujim svetom, kajti samo prek nje je namreč lahko dokončno raziskal fenomen *slovenstva*, ga določil v jasen in precizen koordinatni sistem in ga obdelal z neugnano in neustrašeno samokritičnostjo. Ali povedano s prispodobo: potovanje, ki ga je bil začel na Mostu na Soči, je tam nad sotočjem Idrijce in Soče tudi sklenil, in sklenil s tem začarani krog, znotraj katerega se dopolnjuje vse njegovo bivanje — in če si še enkrat priključimo v zavest ugotovitev, da je fiktivni (?) avtor samo *pars pro toto* neke generacije, s tem tudi bivanje le-te. Vugov obračun v njenem imenu je zasnovan in izpeljan brez standardnih, že tradicionalnih značilnosti ali posebnosti, ki jih kažejo obračuni te vrste na Slovenskem: brez kančka samovšečnosti in samoveličja, brez zavistnosti in opravljive čenčavosti, brez sprijanih insinuacij in političnih denunciacij, brez dlakocepskega praskanja s skalpelom po bližnjikovi intimi, brez drekobrbstva, pač pa z obilo odkritosti in poštenosti, z obilo ironije in humorja (večkrat rahlo tragično predihnjene), predvsem pa s tenkim posluhom za vso človeško revo in za vso njegovo (tolikanj redko) presvetljenost. In z jasno zavestjo, da ima literatura ne samo možnost, ampak tudi dolžnost polagati take vrste obračune.

Kajti Vugova knjiga vse v začetku omenjene reportažno-potopisne prvine sproti transformira v literaturo, resničnost zadobiva v nji izpovedne razsežnosti in se spreminja v neposredno umetniško dejanje — predvsem po zaslugi naravnost bleščečega jezikovnega izrazja, ki kaže tolikšno moč in predirnost, kakršne zlepa ni najti v sodobnem slovenskem proznem pisanju. Vugovo nenehno ukvarjanje z jezikom, ki se je spočetka marsikomu kazalo kot manira, je kar najtesneje povezano z vsem njegovim pisateljstvom, je del tiste duhovne avanture, ki jo pomeni samo pisanje, je hkrati tudi nenehno iskanje tistih skrajnih meja, znotraj katerih lahko postane jezik kot temeljno pisateljevo izrazilo tudi ustvarjalec in uresničevalec novih vsebin, novih pomenov, izraženih z že ustaljenim besedjem. Le-to začenja pod izurjenim in neutrudnim iskavskim Vugovim peresom v novih pomenskih sklopih izražati tudi nove vsebine, obenem pa nenehoma določa tudi temeljne lastnosti same pripovedi. Zraščenost teh dveh prvin v sklenjeno celoto daje *Testeninam bivših bojevnikov* poleg pomensko-izpovedne inovativnosti prav gotovo poseben čar in tudi posebno vrednost, ki samo še poudarja pričevanjsko in umetniško pomenljivost Vugovega pisanja.